

UDK: 239(497.1) HPS »1923«
324(497.1) »1923«
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 2. IX. 1996.

Hrvatska pučka stranka i II. parlamentarni izbori u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1923. god.)

ZLATKO MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je u članku rekonstruirao, na osnovi literature i dostupnih izvora (suvremeni stranački tisak), nastojanja vodstva HPS-a da ostvari, za sebe poželjnu, izbornu suradnju s drugim hrvatskim političkim strankama, odnosno grupacijama (I. HB; HTS), na II. parlamentarnim izborima u Kraljevini SHS održanima 1923. godine. Izborni je poraz ovu do tada parlamentarnu stranku gurnuo na margine političkog života tadašnje države.

Uvod

Na političkoj pozornici nekadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), u njenom parlamentarnom razdoblju, tj. od osnutka (1. prosinca 1918.) do uvođenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (6. siječnja 1929.), djelovala je i Hrvatska pučka stranka (HPS). Ova relativno mala politička organizacija bila je veoma specifična po svom nastanku. Ona je, naime, predstavljala tzv. »političku granu« Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP), koji je početkom XX. stoljeća pokrenuo krčki biskup dr. Antun Mahnić (1850.–1920.).¹ HKP je pored »političke grane« imao još dvije – »kulturnu« i »gospodarsku«. Ove su tri »grane« predstavljale nedjeljivu cjelinu jedinstvenog HKP-a. Na čelu cjelokupnoga katoličkog pokreta u Hrvatskoj, dakle i HPS-a, bio je Hrvatski katolički seniorat (HKS) – organizacija katoličke laičke inteligencije i dijela mlađih katoličkih svećenika, koji su za sveučilišnih studija bili učlanjeni u hrvatska katolička akademska društva (»Domagoj«, »Hrvatska«, »Pavlinović« i dr.) i bogoslovske zborove (»Duns Scot«, »Bakula«, »Akvinac« i dr.).² HKS je bio »ideološka i organizacijska središnjica« HKP-a.

¹ Detaljnije o ishodištima, nastanku, organizacijskom ustroju, te djelovanju HKP-a u prva dva desetljeća njegova postojanja vidi: Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.

² Josip Buturac, »Hrvatski katolički pokret«, *Manulić*, hrvatska književna revija. Časopis za književnost i kulturu, HKD sv. Ćirila i Metoda, (Zagreb), 18/1985., br. 5, 555.; Srđan Budisavljević, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca. Povodom četrdesetogodišnjice jugoslavenskog ujedinjenja*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1958., 74.; Petar Grgec, *Dr. Rudolf Eckert*, HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb, »Zvona« Rijeka, Rijeka, 1995., 214.

Odluku o početku ustrojavanja »političke grane« HKP-a donio je, naravno, HKS. Tijekom 1919. god. njegove su organizacije, kao što je i bilo za očekivati, postale središta promidžbenog i organizacijskog rada u korist nove političke stranke, koja je svoje djelovanje usmjerila prema svim dijelovima tadašnje države u kojima su živjeli Hrvati-katolici – Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, te Bosna i Hercegovina. U Vojvodini, među tamošnjim hrvatskim pučanstvom, djelovala je Bunjevačko-šokačka stranka (B-ŠS), koja je po svom programu bila gotovo identična HPS-u. Svoj je program (politički, kulturni, gospodarski) HPS temeljio na *kršćanskim načelima*.³ Ovu su stranku upravo zbog te činjenice njeni politički, a nerijetko i ideološki protivnici – Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), Hrvatska zajednica (HZ), Hrvatska težačka stranka (HTS), Hrvatska stranka prava (HSP) i dr. – često etiketirale kao »klerikalnu«, odnosno »popovsku«. Članovi i pristaše HPS-a sami su sebe nazivali »pučani«. Ipak, najčešće se rabio izraz »pučkaši«.

Dosadašnja hrvatska (i bivša jugoslavenska) historiografija i publicistika nisu posvećivale gotovo nikakvu pozornost djelovanju HPS-a na II. parlamentarnim izborima (1923.). Iznimku predstavlja samo rad T. Iška, ali je i njegovo pisanje o HPS-u isključivo u funkciji analize i objašnjavanja političkog djelovanja HRSS-a, te HZ, odnosno HTS-a u Bosni i Hercegovini. (Vidi: *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavedenja diktature*, 137.–153.) Nekolicina se drugih autora ograničila isključivo na iznošenje izbornog rezultata HPS-a. (Vidi: R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 157.–163.; B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 146.; 148.). Zanimljivo je da J. Horvat donosi netočan podatak da je HPS na ovim izborima osvojila jedan (1) zastupnički mandat. (Vidi: *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio, 395.)

Cilj je ovog članka da na temelju literature i dostupnih izvora (u prvom redu tiska) prikaže djelovanje čelnništva HPS-a na II. parlamentarnim izborima u Kraljevini SHS.

Raspust Narodne skupštine i nastojanja oko stvaranja izbornih koalicija

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu) Kraljevine SHS (28. studenoga 1920.) HPS je polučio relativan uspjeh. Za stranku je ukupno palo 46.599 glasačkih kuglica. (U Hrvatskoj i Slavoniji – 11.878., u Dalmaciji – 13.947., u Bosni – 10.734, te u Hercegovini- 10.040.)⁴ Na temelju ovog rezultata, a u skladu s važećim izbornim zakonom, stranka je osvojila devet (9) zastupničkih mandata.

³ Vidi: *Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće. Program i uređenje stranke*, Zagreb, 1919. (Opširnije o nastanku i ukupnom djelovanju HPS-a vidi: Zlatko Matijević, *Hrvatska pučka stranka (1919.–1929. godine)*, Zagreb, 1993., doktorska disertacija, obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.)

⁴ Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu (pretisak)*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 100.

U Konstituenti se HPS, zajedno sa sebi srodnim strankama – Slovenskom ljudskom (pučkom) strankom i B-ŠS – udružio u Jugoslavenski klub (JK).⁵

Nadležnost je Ustavotvorne skupštine prestala onog časa kada je bio izglasan državni Ustav (»Vidovdanski ustav«), 21. lipnja 1921. godine. Međutim, ona nije bila raspuštena, nego je kraljevom odlukom pretvorena u obično zakonodavno tijelo, odnosno nastavila je s radom kao Narodna skupština (2. srpnja 1921.).⁶ Krajem lipnja 1922. bilo je vidljivo da je vladajuća radikalno-demokratska koalicija, poznata kao treća Pašićeva vlada (24. prosinca 1921. – 16. prosinca 1922.), u krizi. Predavši ostavku koalijske vlade, Nikola Pašić (1845.–1926.) 16. prosinca sastavio je novu, ovaj put homogenu radikalnu vladu, koja je djelovala sve do 4. svibnja 1923. godine. Istodobno je temeljem kraljeve odluke raspustio Narodnu skupštinu i raspisao nove izbore za 18. ožujka 1923. godine.⁷

Članice JK, našavši se pred novim izborima, uputile su »Proglas na narod«, datiran u Zagrebu, Ljubljani i Subotici, 22. prosinca 1922. godine, u kojem su se osvrnule na svoj rad u proteklom parlamentarnom razdoblju.⁸ U »Proglasu« je posebno mjesto bilo posvećeno I. Hrvatskom bloku (HB),⁹ poglavito HRSS-u,

⁵ Parlamentarni klub P.S., *Jadran*, (Split), 2/1920., br. 280, 1. Bunjevci pristupili Jug. klubu, *Narodna Politika*, (Zagreb), 3/1920., br. 243, 1. Ove su stranke pod istim klupskim imenom djelovale zajedno i u Privremenom narodnom predstavništvu (1919.–1920.).

⁶ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 114.–115.

⁷ B. Gligorijević, n. dj., 128; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, drugi dio, August Cesarec, Zagreb, 1989., 237., 242. i 245.; Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1919–1928*, 2, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 83.

⁸ Vidi: Proglas Jugoslavenskog kluba na narod, *NP*, 5/1922., br. 290, 1.–2.

⁹ U hrvatskoj političkoj povijesti postoje tri grupacije raznih stranaka koje su nosile naziv HB. I. HB, koji je ujedno bio i najznačajniji, sačinjavale su HRSS, HZ i HSP (»frankovci«). Djelovanje ovog HB-a započinje javnom porukom hrvatskom narodu od 21. svibnja 1921. god., a u svezi s izglasavanjem prijedloga centralističkog ustava radikalno-demokratske koalijske vlade. Frakcije koje su se poslije Radićeva priznanja Vidovdanskog ustava izdvojile iz H/R/SS-a uglavnom su prerasle u nove političke stranke. Međutim, budući da su bile slabe da bi mogle predstavljati neki značajniji politički čimbenik, nužno su morale pristupiti međusobnom jačem povezivanju. Hrvatskoj inteligenciji koja se okupljala oko skupine dr. Stjepana Buća (1888.–1975.) – Hrvatski seljački republikanski savez – i onoj iz Trumbićeve Hrvatske federalističke seljačke stranke prijetila je realna opasnost da bude gurnuta na sam rub političkih zbivanja. Stoga je povezivanje s pravašima predstavljalo jedini način izlaska iz izolacije i jačega nastupa u tadašnjem političkom životu. Bućevi pristaše odlučile su se već u listopadu 1925. god. na suradnju s pravašima. Obje su stranke bile suglasne da formiraju političku zajednicu – II. HB. Ovom je bloku, nešto kasnije (1927.), pristupila Trumbićeva Federalistička stranka. Ovim je činom stvoren III. HB. (B. Gligorijević, n. dj., 211., B. Krizman, n. dj., 75.–76.; Ljubomir Antić, *Hrvatska federalistička seljačka stranka, Radovi XV.*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., 189.)

i njegovoj dotadašnjoj politici, tj. Radićevoj *taktici parlamentarne apstinencije*, za koju je JK držao da je bila kontraproduktivna.¹⁰

Dne 15., 16. i 17. studenoga 1922. godine glavni je odbor HPS-a vijećao u Zagrebu o »svim stvarima današnje unutarnje i vanjske politike«, kako je predstavljeno u njihovom tisku.¹¹

U nadolazećim je danima vodstvo stranke, potpomognuto stranačkim agitatorima, krenulo u predizbornu utrku pod geslom – »parlamentarna borba«, tj. opredijelilo se za nastavak vođenja aktivne politike i sudjelovanje u radu državnog parlamenta.¹² Držeći da su parlamentarna apstinencija i, kako su govorili, »sastavljanje neplodnih memoranduma na izvanji svijet«,¹³ bitno smanjili Radićeve izgleda za izbornu pobjedu u hrvatskim zemljama, čelnici su HPS-a očekivali značajan uspjeh glede osvajanja poslaničkih mandata.

Znajući da se bez osiguranih novčanih sredstava, ipak, ne može očekivati neki značajniji izborni uspjeh, novinstvo stranke je među članovima i simpatizerima povelo »živ/u/ akcij/u/, da i naša stranka osnuje barem kakav takav izborni fond«.¹⁴

Prema novinskim je vijestima hrvatsko seljaštvo u Srijemu bilo među prvima u skupljanju novčanih priloga namijenjenih financiranju izborne promidžbe.¹⁵

Pitanje stvaranja izbornih koalicija bilo je aktualno i prilikom ovih izbora. Vodstvo HPS-a, u načelu, nije bilo protivno međustranačkoj izbornoj suradnji, pogotovo što je ona, prema njegovu mišljenju, mogla »koristiti svim Hrvatima i pravoj hrvatskoj stvari«.¹⁶ Polazeći od činjenice da bi odredbe izbornog zakona mogle ići na štetu hrvatskih stranaka, ako bi one u izborima nastupale samostalno,¹⁷ vodstvo HPS-a je bilo suglasno da »sve hrvatske stranke idu zajedno u

¹⁰ »Svojom /je/ pasivnom politikom omogućio da je izglasan centralistički Ustav i svi zakoni, koji su s njime u svezi«. (Proglas Jugoslavenskog kluba na narod, *NP*, 5/1922., br. 290, 2.)

¹¹ Važne odluke HPS, *Seljačke Novine*, /dalje: *SN*/, (Zagreb), 5/1922., br. 48, 1.

¹² HPS u izborima, *NP*, 6/1923., br. 16, 1; Izborna je borba počela, *SN*, 6/1923., br. 2, 1.

¹³ Proglas Jugoslavenskog kluba na narod, *NP*, 5/1922., br. 290, 2.

¹⁴ Stranački izborni fondovi, *NP*, 6/1923., br. 14, 1.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Josip Andrić, Možemo li u izbornu slogu s drugim strankama?, *SN*, 6/1923., br. 2, 2.

¹⁷ Nova je izborna osnova bila usvojena u Narodnoj skupštini u ljeto 1922. god., a oslanjala se na već postojeći izborni zakon za Ustavotvornu skupštinu. Glavne su izmjene zakona napravljene u svezi s načinom kandidiranja, te podjelom zastupničkih mandata. Radikalno-demokratska koalicijska vlada, koja je predložila ovaj izborni zakon, nastojala je izgraditi takav izborni sustav kojim bi se zaštitila njena parlamentarna većina, a na štetu postojeće parlamentarne manjine. Izbornim se zakonom, dakle, nastojalo grupirati političke stranke, odnosno eliminirati one manje koje nisu mogle doseći izborni količnik. Ovim se »izbornim inženjeringom« težilo izbjeći dotadašnje cijepanje kandidatskih lista i zaštititi velike stranke, koje bi na taj način u parlamentu mogle uvijek imati većinu, te dosljedno tome sastavljati homogene, navodno, stabilne vlade. (B. Gligorijević, n. dj., 129.)

izbore, a poslije izbora neka svaka opet vodi politiku po svome uvjerenju i po svome programu.¹⁸ HPS je, dakle, bio spreman samo za izbornu suradnju svih hrvatskih političkih stranaka. Glede pak moguće parlamentarne suradnje, vodstvo »pučkaša« je sebi ostavilo slobodne ruke. Drugim riječima, u Narodnoj bi skupštini zastupnici HPS-a najprije ušli u JK, a tek bi onda, ovisno o trenutnim političkim odnosima, stupali u šire međustranačke koalicije i blokove. Pokušaji konkretizacije ovakvih razmišljanja uslijedili su već početkom siječnja 1923. godine.

Trećeg siječnja 1923. godine u Vukovaru je održan sastanak najvažnijih hrvatskih političkih stranaka koje su djelovale na ovom području – HRSS-a, HZ-a i HPS-a. Predstavnici navedenih stranaka odlučili su da će »jedinstveno istupiti u ovim izborima ne cijepajući se u pojedine hrvatske stranke.«¹⁹ Prisutni su lokalni političari zahtijevali da »u interesu što većega uspjeha« vodstva svih hrvatskih stranaka »u svim hrvatskim zemljama« izađu na izbore »jedinstveno i pod jednim imenom.«²⁰ Sa svoje je strane vodstvo HPS-a i ovu odluku i ovaj zahtjev tretiralo samo kao »želju« nižih stranačkih vodstava za postizanje izborne kooperacije.²¹

HPS i pokušaj stvaranja izborne koalicije u Dalmaciji

Slično je raspoloženje glede »izborne sloge« vladalo i u Dalmaciji. Prvih je dana siječnja 1923. uprava HPS-a za ovu pokrajinu, na svojim sjednicama raspravljala o potrebi zajedničkog nastupa svih hrvatskih stranaka na predstojećim izborima.²² Dalmatinski su »pučkaši« tražili od predsjedništva cjelokupnog HPS-a da »poradi oko toga, da hrvatske stranke i u drugim pokrajinama nastupe složno u ovom tako važnom izbornom kreševu.«²³ Don Stanko Banić (1886.–1932.) i njegovi stranački drugovi najprije su za izborni sporazum nastojali zainteresirati dr. Antu Trumbića (1864.–1938.),²⁴ koji je na prethodnim izborima (1920.) bio izabran na čelu svih hrvatskih stranaka u Dalmaciji (dakle i HPS-a), te I. HB, od kojega je, kako su u tom času tvrdili, »u prvom redu

¹⁸ J. Andrić, n. dj., 2. Zanimljivo je da se unutar vodećih krugova HPS-a došlo na ideju da je izborna suradnja moguća i s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom i s komunistima. »U hrvatskom pitanju i u pitanju uređenja države mogli bi se Složiti /.../ s bosanskim muslimanima autonomistima. /.../ Da branimo sirotinju od kapitalističke politike /.../ možemo se u tome Složiti sa svima, koji hoće da brane sirotinju od proždrljivih kapitalista. Osim nas pučana najviše na tome rade komunisti /.../« (Isto.)

¹⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 833 – Rukopisna ostavština dra Đure Šurmina, /dalje: Ostavština/, K–I–3c, II. dio; dok. br. 142.

²⁰ Isto.

²¹ J. Andrić, n. dj., 2.

²² Stanko Banić, *Tko nosi odgovornost za izbornu neslogu Hrvata?*, Split, 8. 2. 1923., /1/. (Tiskano kao rukopis; u privatnom vlasništvu.)

²³ Isto.

²⁴ O Trumbićevoj političkoj aktivnosti u vrijeme ožujskih izbora 1923. god. vidi: Ivo Petrinović, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1986., 238.–241.

bilo očekivati da će razviti barjak hrvatske sloge.²⁵ Sudeći prema dostupnim izvorima, čini se da se izbornoj suradnji HPS-a u Dalmaciji s I. HB-om najviše suprotstavljao dr. Ante Dulibić (1867.–1935.), dotadašnji narodni zastupnik i jedan od najuglednijih starijih članova Pučke stranke.²⁶ Članovi su vodstva HPS-a u Dalmaciji pokušavali za izbornu suradnju pridobiti i takve pojedince kao što su bili – msgr. don Frane Bulić (1846.–1934.), izvanstranačka osoba, idejno bliska kulturnom i socijalnom programu HPS-a, župnik dr. Petar Gjirlić, istaknuti član HRSS-a, prof. Josip Barač (1871.–1939.), te neki drugi. Preko njih se željelo stupiti u vezu s A. Trumbićem, dr. Josipom Smodlakom (1869.–1956.) i dr. Matom Drinkovićem (1868.–1931.).²⁷ Vodstvo HPS-a je uputilo dopis S. Banića vlč. P. Gjirliću s namjerom da njih dvojica zajedno otputuju u Zagreb, te da se na »kompetentnom mjestu poradi da dođe do sloge«.²⁸ Trud oko zajedničkog odlaska nije se isplatio, pa je S. Banić, preko Mostara, gdje je također ispitivao teren za ideju izborne kooperacije, doputovao 8. siječnja 1923. u Zagreb. Tu je uložio maksimum svoga političkog umijeća u nastojanju da uvjeri A. Trumbića o potrebi izborne sloge, »stavljajući mu ujedno do znanja, da HPS u Dalmaciji, makar najjača grupa, ne će praviti pitanje, kad se radi da odličniji predstavnici Hrvata uđu u novu Skupštinu«.²⁹ Trumbić je Baniću, navodno, obećao da će poraditi u tom smislu, ali da se »ne može u tom pravcu izjasniti prije nego li dođe u Dalmaciju«.³⁰ U Zagrebu je Banić, po istom poslu, posjetio i M. Drinkovića, te je nastojao da »ovaj kod vodstva HB poradi u istom smislu«, tj. da dođe do izbornog sporazuma.³¹

Očekivanje da bi Radićev HRSS mogao ući u izbornu kooperaciju s HPS-om bilo je prilično slabo utemeljeno. Naime, Stjepan Radić (1871.–1928.), siguran u predstojeći izborni uspjeh HRSS-a, objavio je još 12. kolovoza 1922. u »Slobodnom Domu«, središnjem glasilu stranke, sljedeću izjavu:

»Prema zaključku glavnoga odbora HRSS od 26. veljače 1922. kod bu-
dućih saborskih izbora stupa HRSS *svuda* posve samostalno sa svojom *seljač-*
kom republikanskom listinom, te s *nijednom gospodskom* strankom ne sklapa
nikakvoga izbornoga sporazuma. Ovaj zaključak vrijedi, naravno, i za one hrvat-
ske gospodske stranke, s kojima je HRSS u današnjem Hrvatskom Bloku /.../
Javljujući ponovno ovaj zaključak upozorujem, da on vrijedi i za sve organizacije
i za sve pojedine pristaše HRSS«.³²

²⁵ S. Banić, n. dj., /1/.

²⁶ Ostavština, K-I-3c, II. dio; dok. br. 110.

²⁷ S. Banić, n. dj., /1/.

²⁸ Ko ne će sloge Hrvata?, *Jadran*, 5/1923., br. 12, 1.

²⁹ Isto. »Makar da je Hrv. Pučka stranka kod zadnjih izbora /u Dalmaciji/ dobila najviše glasova, mi smo se za volju sloge izjavili spremnima odreći se prvog mjesta na izbornoj listi predlažući za južnu Dalmaciju kao nosioca zajedničke liste dra Trumbića. Isto tako s naše strane naglasili smo pripravnost da se osjigura izbor dru Mati Drinkoviću kandidirajući ga na pr. u dubrovačkom kotaru« (S. Banić, n. dj., /1/.)

³⁰ Ko ne će sloge Hrvata?, *Jadran*, 5/1923., br. 12, 1.

³¹ Isto.

³² Nav. prema: B. Krizman, n. dj., 80.–81.

Čini se da don S. Banić nije kod M. Drinkovića naišao na najbolje razumijevanje. Istodobno dok se Banić u Zagrebu sastajao s hrvatskim političkim prvacima, u Split je došao Stjepan Barić (1889.–1945.), predsjednik HPS-a. Njegov je dolazak bio skopčan s namjerom da se detaljno obavijesti o aktualnom političkom položaju i da se započne s izbornom agitacijom.³³ Pošto ga je predsjedništvo dalmatinskih »pučkaša« izvijestilo o stanju stvari, on se već istog dana odlučio na povratak u Zagreb.³⁴

Kako je vrijeme sve više odmicalo, postajalo je sve očitije da se u Dalmaciji neće moći ostvariti izborna suradnja hrvatskih stranaka. Dne 23. siječnja 1923., po nalogu stranačkog vodstva, S. Banić je ponovno stupio u kontakt s A. Trumbićem i M. Drinkovićem, koji su tada bili u Splitu, pripremajući se za izbornu borbu. No, i ovaj je pokušaj pokazao da je izborna kooperacija hrvatskih političkih stranaka u Dalmaciji neostvariva.³⁵

Dne 24. i 25. siječnja 1923. u Splitu je održano zborovanje Pokrajinskog vijeća HPS-a. Zboru je predsjedao A. Dulibić, tadašnji predsjednik HPS-a za Dalmaciju.³⁶ Među ostalima zborovanju su prisustvovali i dotadašnji narodni zastupnici HPS-a: S. Barić, S. Banić i Mate Milanović-Litre. Na završetku je zborovanja izdano saopćenje za javnost u kojem je, uz ostalo, rečeno: »HPS /je/ po više puta nastojala doći u dodir i pregovore sa drugim hrvatskim strankama za složno nastupanje u izborima, ali su na žalost svi ovi njezini iskreni pokušaji ostali bezuspješni. Radi toga će HPS u Dalmaciji nastupiti u izborima samostalno svjesna svoje snage i uvjerenja, da će se oko nje u ovim izborima okupiti sve, što u Dalmaciji hrvatski osjeća.«³⁷

Zborovanje je, također, trebalo stvoriti konačnu odluku o određivanju, točnije predlaganju kandidata stranke za državni parlament.³⁸

U predstojećem su razdoblju stranački agitatori, predvođeni čelnim ljudima stranke – dr. Janko Šimrak (1883.–1946.), Vlaho Fortunić, pop Joso (Josip) pl. Felicinović (1889.–1984.), Ivo Šimetin – zaredali uzduž i poprijeko Dalmacije, nastojeći za HPS osigurati što veću podršku glasača.³⁹

³³ Ko ne će sloge Hrvata?, *Jadran*, 5/1923., br. 12, 1.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto; S. Banić, n. dj., 12/.

³⁶ Pokrajinsko Pučko Vijeće HPS, *Jadran*, 5/1923., br. 8, 1.

³⁷ Isto.

³⁸ Bili su predloženi sljedeći kandidati – za *splitski izborni okrug*: A. Dulibić; za *šibenski izborni okrug*: S. Barić; za *sinjski izborni okrug*: J. Šimrak; za *Dubrovnik*: Pero Klaić; za *Šibenik i Drniš*: A. Dulibić; za *Benkovac*: prof. Ivo Juras; za *Brač*: dr. Petar Baturić; za *Kotor*: dr. Tripo Ciko; za *Makarsku*: don Jerko Vodanović. (Kandidature HPS u Dalmaciji, *NP*, 6/1923., br. 22, 1.)

³⁹ Otok Pag uz HPS, *Narodna Straža*, /dalje: *NS/*, (Šibenik), 3/1923., br. 4, 1–2, Izborni sastanci HPS u dubrovačkom kotaru, *Narodna Svijest*, (Dubrovnik), 5/1923., br. 11, 1.

HPS i pokušaj stvaranja izborne koalicije u Bosni

Obje su hrvatske političke stranke u Bosni – HPS i HTS⁴⁰ bile sklone prihvatiti izborni sporazum.

Šestog siječnja 1923. u Sarajevu je, u dvorani »Trebević«, održana skupština pristaša hrvatskih stranaka. Kao glavni govornik istupio je dr. Ivica Pavičić, nekadašnji član HPS-a.⁴¹ Uz »vrlo veliko odobravanje« prisutnih bila je prihvaćena rezolucija u kojoj stoji da – »Hrvati grada Sarajeva, bez obzira na stalež i stranačko opredjeljenje /.../ smatraju, da je prva i sveta dužnost svih hrvatskih stranaka, da što prije stupe u pregovore za ostvarenje izbornoga kompromisa.«⁴² Ti su pregovori, dakako, trebali završiti sastavljanjem zajedničkih izbornih lista svih stranaka i to ne samo u Bosni, nego i u drugim dijelovima tadašnje države.⁴³

Istoga je dana u Varešu, u prisutnosti predstavnika HPS-a, HTS-a i »Organizacije radnika Hrvata« održan sastanak s istim ciljem.⁴⁴

Nastojanje da se hrvatske političke snage ujedine bilo je kod dijela hrvatskog pučanstva u Bosni, tako izrazito prisutno da se u izvješću kotarske ispostave u Varešu tvrdilo da radništvo »misli glasovati /.../ skupa sa ostalim hrvatskim strankama /.../, a ne kao klasna stranka«.⁴⁵

Središnje vodstvo HPS-a u Zagrebu, u načelu, nije imalo ništa protiv mogućega izbornog sporazuma u Bosni (i Hercegovini), naprotiv, ono je izjavilo da »želi da do toga kompromisa dođe«.⁴⁶

S obzirom na to da je na izborima za Ustavotvornu skupštinu HTS u Bosni i Hercegovini dobilo ukupno više od 30.000 glasova, a HPS nešto više od 20.000, držalo se da bi ti rezultati mogli poslužiti kao solidna osnova za podjelu eventualno osvojenih poslaničkih mandata. Sudeći prema pisanju stranačkog tiska objiju stranaka, činilo se da će doći do sklapanja izbornog sporazuma. Glavno je glasilo HPS-a, komentirajući međustranačke pregovore, konstatiralo da ovaj »kompromis što ga stvaraju bosanski katolički Hrvati za ove izbore, imade čisto defenzivan karakter, koji nema na sebi ništa izazovno ni za koju plemensku ili konfesijsku skupinu«.⁴⁷

⁴⁰ O nastanku HTS-a u Bosni i Hercegovini vidi opširnije: Z. Matijević, Nastanak dviju političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata (1919.–1920.), *Časopis za suvremenu povijest*, (Zagreb), Institut za suvremenu povijest, 1992., 24(3), 87.–97.

⁴¹ Tomislav Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, »Svjetlost«, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1981., 139; Zajednički istup HTS i HPS u Bosni, *Hrvat*, (Zagreb), 5/1923., br. 845, 1.

⁴² Pokret za slogu bosanskih Hrvata u izborima, *Hrvatske Pučke Novine. Glasilo Hrvatske pučke stranke za Bosnu*, (dalje: *HPN*), (Sarajevo), 3/1923., br. 2, 2.

⁴³ Isto.

⁴⁴ T. Išek, n. dj., 139. Vidi: Pokret za slogu bosanskih Hrvata u izborima, *HNP*, 3/1923., br. 2, 2.

⁴⁵ T. Išek, n. dj., 139.

⁴⁶ Izborni kompromis u Bosni, *NP*, 6/1923., br. 9, 1.

⁴⁷ Isto.

Dne 25. i 26. siječnja 1923. u Sarajevu je održana skupština vodstva HTS-a. (Sastanku su, među ostalim, prisustvovali: prof. Stjepan Janković, predsjednik stranke, fra Jako Pašalić, Mato Špionjak, I. Pavičić, prof. Nikola Zadro i Ivo Matković.)⁴⁸ Na skupštini je zaključeno da se na predstojećim izborima u Bosni istupi pod imenom »Hrvatskog Bloka« (sic!), a da se za Hercegovinu o tome donese zaključak na »narodnoj skupštini« zakazanoj za 28. siječnja iste godine.⁴⁹ Glede »izborne sloge« s HPS-om, nakon kraće je rasprave odlučeno da se od »pučkaških« predstavnika za Bosnu, koji su imali ovlaštenja da samostalno vode pregovore o izbornoj suradnji s drugim političkim strankama, zatraže uvjeti za postignuće sporazuma. U tu je svrhu bilo izabrano posebno odaslanstvo u kojem su bili: Ante Odić, Petar Vučković i M. Dragoje. Njihov je zadatak bio da od bosanskog vodstva HPS-a dobiju napismeno tražene uvjete. Oni su se, dobivši traženo, vratili na svoje skupštinsko zasjedanje da bi tu raščlanili postavljene uvjete. Prisutni predstavnici HTS-a jednoglasno su zaključili da su uvjeti »pretjerani /.../ jer ne samo, što se u tim uvjetima tražilo prevelik broj mandata, što nikako ne stoji u skladu s političkim stanjem HPS u B i H., nego i zato, što bi HTS, kada bi ih prihvatila, ma samo djelomično, morala posve izmijeniti svoj odnošaj prema HRSS, pa time i prema HB, čiji je član«.⁵⁰ Na kraju je, ipak, odlučeno da isti izaslanici još jednom zatraže od predstavnika HPS-a nove, prihvatljivije uvjete, ali ova inicijativa nije urodila očekivanim plodom. Vodstvo HTS-a nije smatralo da se ovime prekida svako raspravljanje o zajedničkom istupu na parlamentarnim izborima, nego samo privremeno odgađa i to »dok se o toj stvari Predsjedništvo Vodstva njezina ne posavjetuje sa predsjedništvom HB«.⁵¹

Saznavši za ovu odluku, vodstvo je HPS-a, u svome novinstvu, izrazilo čuđenje zbog odluke HTS-a da se konzultira s predsjedništvom HB. Naime, kao što je već ranije rečeno, S. Radić je izjavio da HB za izbore ne postoji, te da HRSS svugdje istupa samostalno. Naravno bi posljedica toga bila ta, zaključili su logično »pučkaški«, da i ostale stranke koje su bile udružene u I. HB mogu kod ovih izbora istupiti neovisno i »praviti izborne sporazume po svojoj volji«.⁵² Osim toga, tvrdilo se u vodstvu HPS-a, »Radićeva stranka ne može reprezentirati /sve/ Hrvate, pa zato tko vodi borbu protiv Radića, za toga ne će nitko pametan ustvrditi, da vodi borbu protiv Hrvata uopće«.⁵³

Odluka vodstva HTS-a da ostane vezano uz I. HB, mada je u tom času bilo teško, ako ne i nemoguće reći što bi to zapravo trebalo značiti, te dodatni

⁴⁸ Skupština vodstva HTS za B i H dne 25. i 26. o. mj., *Hrvatska Sloga. Glasilo Hrvatske težačke stranke u B. i H.*, [dalje: *HS*], (Sarajevo), 5/1923., br. 22, 2.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto. Članstvo je HTS-a u I. HB bilo posredno, tj. preko HZ. Naime, Težačka je stranka, iako formalno samostalna, predstavljala neku vrstu »produžene ruke« HZ u Bosni i Hercegovini. O tome vidi u: Hrvoje Matković, *Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, Istorija XX veka*, ZR, V., Beograd, 1963., 31.

⁵¹ Skupština vodstva HTS za B i H dne 25. i 26. o. mj., *HS*, 5/1923., br. 22, 2.

⁵² HTS vezane ruke?, *NP*, 6/1923., br. 23, 2.

⁵³ Izborni sporazum, *NP*, 6/1923., br. 20, 2.

zahtjev da i HPS stupi u rečenu udruhu stranaka, nadilazili su pitanje pukoga međustranačko-izbornog sporazuma. Za »pučkaše« je izborni sporazum trebao biti isključivo taktičko pitanje koje ne bi zadiralo u program niti jedne stranke. Zahtjev za ulazak HPS-a u I. HB predstavljao je već »načelno pitanje« o kojem »pučkaško« vodstvo, naravno, nije željelo razgovarati.⁵⁴

Do definitivnoga prekida pregovora između HPS-a i HTS-a za »složan istup Bosanskih Hrvata« u izborima došlo je početkom veljače 1923. godine. Dvije stranačke delegacije,⁵⁵ kolikogod da su obje kasnije tvrdile da su ustrajale na krajnjoj popustljivosti i pomirljivosti prema suprotnoj strani, nisu se mogle dogovoriti o preliminarnoj podjeli bosanskih zastupničkih manadata.⁵⁶ Navodno je delegacija HPS-a tražila jedno tzv. *sigurno mjesto* i to u travničkom okrugu, ali na to nije pristala delegacija HTS-a.⁵⁷

HPS i pokušaj stvaranja izborne koalicije u Hercegovini

Vodstvo HPS-a za Hercegovinu samostalno je vodilo pregovore s predstavnicima HTS-a o mogućoj izbornoj suradnji. Dne 5. siječnja 1923. vodstvo je hercegovačkih »pučkaša« pozvalo mostarske predstavnike HTS-a na pregovore »glade stvaranja zajedničke hrv. liste«.⁵⁸ Na sastanku pouzdanika HTS-a, održanom 7. siječnja 1923. u Mostaru, pozitivno je odgovoreno na ovaj prijedlog. Međutim, ovi pregovori već od samog početka nisu bili vođeni pod povoljnim okolnostima. Naime, »Hrvatska Sloga«, sarajevsko glasilo HTS-a, pisalo je protiv vođenja ovih pregovora još u njihovoj početnoj fazi.⁵⁹ Sa svoje su, pak, strane hercegovački »pučkaši« bili više nego odrješiti – »H.T.S., ako ne sklopi sporazum s Pučkom strankom, u ovim će izborima nestati«.⁶⁰ Vodstvu je hercegovačkog HPS-a bilo jasno da su ovdajšnje pristaše HTS-a uglavnom već bili prešli k Radiću i njegovoj strani. Upravo su zbog te činjenice i računali da će sada bitno oslabljena HTS relativno lako pristati na sklapanje izbornog sporazuma s najjačom hercegovačkom strankom, tj. HPS-om, kako se još uvijek tvrdilo.

Vodstvo i pouzdanici HPS-a za Hercegovinu održali su u Mostaru, 21. siječnja 1923. godine, sastanak kojem je prisustvovao i S. Barić.⁶¹ Prisutni su »pučkaši« donijeli nekoliko zaključaka od kojih su najznačajniji bili oni koji su govorili o nastavku pregovora s hercegovačkim dijelom HTS-a, te o kandida-

⁵⁴ Prilike u HTS, *NP*, 6/1923., br. 33, 1.

⁵⁵ U delegaciji su HPS-a bili: dr. Josip Andrić (1894.–1967.), dr. Augustin Juretić (1890.–1954.) i N. Belančić; delegaciju su HTS-a sačinjavali: S. Janković, dr. Ilija Badovinac i A. Odić. (Tko je kriv, *NP*, 6/1923., br. 39, 1.)

⁵⁶ Ovdje je važno napomenuti da na izborima za Konstituantu HPS u Bosni nije dobila niti jedan zastupnički mandat. (HPS u Bosni, *NP*, 6/1923., br. 22, 2.)

⁵⁷ Tko je kriv, *NP*, 6/1923., br. 39, 1.

⁵⁸ Politička neiskrenost, *Narodna Sloboda*, /dalje: *NSI*/, (Mostar), 5/1923., br. 2, 1.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Sastanak vodstva i pouzdanika HPS za Hercegovinu, *NSI*, 5/1923., br. 4, 1.

tima HPS-a za Hercegovinu. Za vođenje pregovora s ovdašnjim hrvatskim političkim strankama, prvenstveno s HTS-om, određeni su Mato Zubac, predsjednik HPS-a za Hercegovinu, i o. fra Ivo Marinčić, kateheta u Mostaru. Kao svoga prvog kandidata u Hercegovini »vodstvo i skupština pouzdanika« označila je »jednodušno« dr. fra Dominika Mandića (1889.-1973.) »koji mora biti nosioc zajedničke hrvatske liste kao najzaslužniji i najradiniji te najpoznatiji čovjek u cijeloj Hercegovini.«⁶² Ostali kandidati HPS-a trebali su biti određeni na »kotarskim pouzdaničkim sastancima prema ispadu pregovora sa drugim hrvatskim strankama.«⁶³

Zbog načelne odluke HTS-a da se u izbore ide pod imenom I. HB vodstvo je hercegovačkog HPS-a odlučilo da se pregovori između tih dviju stranaka odgode do 31. siječnja 1923. godine, tj. do okončanja Radićeve glavne skupštine u Zagrebu. Ispred HPS-a na tu je skupštinu bio delegiran o. fra Dane Zubac. Kao rezultat pregovora između hercegovačkog franjevca D. Zupca i vođe HRSS-a S. Radića, stigla je na vodstvo HPS-a u Mostaru brzojavka, datirana u Zagrebu, dne 31. siječnja, iz koje je bilo vidljivo da od izborne suradnje neće biti ništa.⁶⁴

Ovimе su, zapravo, bila definitivno pokopana sva nastojanja za postignuće izborne suradnje hrvatskih stranaka u Hercegovini.

Pregovori s dr. Ivicom Pavičićem

Iako pregovori s HTS-om u cjelini nisu uspjeli, vodstvo je HPS-a pregovaralo i s onim njegovim dijelom koji se okupio oko I. Pavičića, te s radništvom i »neutralnim« Hrvatima, tj. sa skupinom poznatom pod imenom »Složni Hrvati, seljaci i radnici«. Ovi su pregovori okončani izbornim sporazumom.⁶⁵ U svezi s raspodjelom izbornih mandata dvije su strane uglavnom raspravljale o tuzlanskom i sarajevskom okrugu. Za nositelja je izborne liste u Sarajevu istaknut I. Pavičić.⁶⁶ Vodstvo je HPS-a za ovaj izborni sporazum ustvrdilo da uz njega »pristaje velika većina Hrvata u Bosni«, tj. »HPS, razboritiji dio HTS, neutralni Hrvati i radništvo.«⁶⁷ O izbornim se protivnicima, prvenstveno HTS-u, pisalo kao o »par bolesno ambicioznih propalih veličina.«⁶⁸

Zanimljivo je da je politički program ove Pavičićeve grupacije bio upadljivo sličan programu HPS-a – »jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, pod dinastijom Karadorđevića, ravnopravnost i autonomija B i H.«⁶⁹

⁶² Isto, 2.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Razbijači sloge Hrvata u Hercegovini, *NSI*, 5/1923., br. 5, 2.

⁶⁵ *Izborni glasnik Složnih Hrvata, seljaka i radnika*, (Sarajevo), 1923., br. 1, 3.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ T. Išek, n. dj., 143.

Sa svoje je, pak, strane vodstvo HTS-a ovu Pavičićevu samostalnu akciju držalo dostojnom njegova poznatog političkog kameleonstva.⁷⁰

Izuzmemo li uspješno okončane, ali relativno beznačajne pregovore s I. Pavičićem i njegovom skupinom, na ovim parlamentarnim izborima nije došlo do izborne suradnje HPS-a s drugim hrvatskim političkim strankama.

Izborna očekivanja HPS-a

U Zagrebu je 9. veljače 1923. Vrhovno vijeće HPS-a održalo sastanak na kojem su bile određene »konačne direktive izbornoga rada i potvrđene kandidatske listine«.⁷¹

Predviđajući rezultate svoje izborne kampanje vodstvo je HPS-a smatralo da mu u Dalmaciji uopće nema konkurencije. Prema uvjerenju »pučkaškog« vodstva, Narodna radikalna i Demokratska stranka nisu u Dalmaciji imali što tražiti, a Zajedničari su, tvrdilo se, »prepustili svojim pristašama, da glasuju za koju god hoće stranku«.⁷² Dakle, očekivali su da će dalmatinski Hrvati u »ogromnoj većini/i/ glasovati za /H/P.S.«.⁷³

U Hercegovini »pučkaši« uopće nisu dvojili u svoj izborni uspjeh. Očekivali su da će dobiti »relativnu većinu«.⁷⁴

U Bosni su se također nadali pobjedi, i to zahvaljujući izbornom sporazumu s I. Pavičićem.⁷⁵

Za rezultate izbora u Hrvatskoj i Slavoniji »pučkaški« su čelnici otvoreno govorili da tu ne očekuju uspjeh – »ovdje Radić pobjeđuje«.⁷⁶ Ipak, nadali su se da će u varaždinskoj i srijemskoj županiji, gdje su i na prethodnim izborima bili osvojili poslaničke mandate, i ovaj put imati uspjeh. Držali su, također, da im je u virovitičkoj županiji »uspjeh očigledan«, jer da će »glasovati za našu listinu

⁷⁰ Vidi: Dr. Ivica Pavičić, *HS*, 5/1923., br. 44, 2.

⁷¹ Zaključci Vrhovnog Vodstva HPS, *NP*, 6/1923., br. 33, 1. Za nositelje izbornih lista bili su potvrđeni sljedeći kandidati: 1. za grad Zagreb: dr. Velimir Deželić, sin; 2. za županiju zagrebačku: S. Barić; 3. za županiju modruško-riječku: A. Juretić; 4. za županiju varaždinsku s Međimurjem: V. Deželić, sin; 5. za županiju bjelovarsko-križevačku: J. Andrić; 6. za županiju požešku: dr. Đuro Kuntarić; 7. za županiju virovitičku: dr. Andrija Živković; 8. za županiju srijemsku: J. Šimrak; 9. za okružje banjalučko: S. Barić (kao nositelj liste »Složnih Hrvata«); 10. za okružje travničko: J. Šimrak (kao nositelj liste »Složnih Hrvata«); 11. za okružje tuzlansko: radnik Božo Petrović (kao nositelj liste »Složnih Hrvata«); 12. za okružje sarajevsko: I. Pavičić (kao nositelj liste »Složnih Hrvata«); 13. za okružje mostarsko: D. Mandić; 14. za okružje splitsko: A. Dulibić; za okružje šibensko: S. Barić. (Isto; Kandidati Složnih Hrvata u Bosni, *NP*, 6/1923., br. 50, 1.) B-ŠS je istaknula svoje kandidatske liste u Subotici i Somboru. Nositelji su bili pop Blaško Rajić i Ivo Evetović. (Kandidati Bunjevačko-šokačke stranke, *NP*, 6/1923., br. 50, 2.)

⁷² HPS u izbornom pokretu, *Hrvatska Obrana*, [dalje: *H/O*], (Osijek), 22/1923., br. 8, 1.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

Nijemci, koji prošlih izbora nijesu imali pravo glasa,⁷⁷ a i veliki dio zajedničarskog obrtništva.⁷⁸

U Vojvodini HPS nije istaknuo svoju samostalnu kandidacijsku listu. Razlog je tome bio »posestrimski« B-ŠS. Od svojih je vojvodanskih pristaša, kojih je po svemu sudeći bilo veoma malo, vodstvo HPS-a tražilo da svoj glas dadu toj stranci.⁷⁹

Vodstvo je HPS-a bilo veoma svjesno činjenice da mu je na ovim izborima najopasniji konkurent – HRSS, ali sada ne više samo u Hrvatskoj i Slavoniji, kao na izborima za Konstituantu, nego i u Dalmaciji, te u Bosni i Hercegovini, gdje je Radićeva stranka prvi put izašla pred hrvatsko izborno tijelo.

Gotovo rezignirano »pučkaški« je tisak uoči izbora pisao da je S. Radić »izdao svojim pristašama i kortešima zapovijed: 'Popovce' treba uništiti, jer nam oni najviše smetaju! Nijedan zastupnik od HPS ne smije biti izabran!«.⁸⁰

No, usprkos svim preprekama i zlim slutnjama s kojima se HPS susretao u ovoj predizbornoj utrci (nepovoljni novi izborni red, relativno oskudni izborni fond, neuspjeh u ostvarenju izbornih koalicija), »pučkaško« vodstvo ne samo da je javno prosuđivalo da njihova stranka neće nazadovati, nego je čak tvrdilo da očekuje »dobiti veći broj glasova, nego kod prošlih izbora, a prema tome /.../ i razmjerni broj mandata.«⁸¹

Dva dana uoči izbora HPS je objavio svoj izborni proglas, namijenjen prvenstveno hrvatskom seljaku. (Vidi prilog!)

Izborni rezultati HPS-a i njegove posljedice

Rezultati drugih parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS bili su za HPS – porazni. Stranka je dobila samo 18.402 glasa, a to nije bilo dovoljno za osvajanje niti jednoga zastupničkog mandata.⁸² (»Pučkaški« su tvrdili da je za njihovu listu palo oko 23.000 kuglica.)⁸³ Izborni je rezultat HTS-a također bio porazan. Za strankinu je samostalnu kandidatsku listu glasovalo 5468 glasača, ali nije uspjela osvojiti niti jedno zastupničko mjesto.⁸⁴

⁷⁷ Novim su izbornim zakonom glasačko pravo bili dobili i pripadnici nacionalnih manjina u tadašnjoj jugoslavenskoj državi. Naime, pravo je opcije za matične države (Mađarsku, Njemačku/Austriju, Tursku, Italiju) bilo isteklo u srpnju 1922. god., te su poslije toga roka pripadnici nacionalnih manjina, koji na izborima za Ustavotvornu skupštinu nisu imali pravo glasa, morali sada biti upisani u glasačke popise. (B. Gligorić, n. dj., 131.)

⁷⁸ HPS u izbornom pokretu, *HIO*, 22/1923., br. 8, 1.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Izgledi HPS, *NP*, 6/1923., br. 54, 1.

⁸¹ Isto.

⁸² Laza M. Kostić, /ur./, *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd, 1924., 139. SLS je na izborima osvojila 21, a B-ŠS, s ukupno 12.739 glasova, 3 zastupnička mandata. (Isto.)

⁸³ Luka Barišić, Kako sam i zašto postao pučanin? (Prigodom pete godišnjice Hrvatske Pučke Stranke), *Seljački Kalendar*, (Zagreb), za god. 1925., 69.

⁸⁴ T. Išek, n. dj., 152.

HRSS je osvojio 473.733 glasova, odnosno 70 zastupničkih mandata.⁸⁵

Saznavši za izborne rezultate i shvativši da su ostali bez očekivanih zastupničkih mjesta u Narodnoj skupštini, vođe su »pučkaša« razočarano izjavili da su »ovi izbori riješili HPS od jedne nezahvalne i veoma teške uloge, da je morala u parlamentu odgovarati i za hrvatsku politiku, a s druge strane, da je Radić baš na nju svaljivao gotovo svu krivnju, što se njegov program ne može izvršiti«⁸⁶ Sve što su u tom trenutku mogli reći svojim, očigledno, malobrojnim pristašama bilo je obećanje da će odsada »budno paziti, što će raditi g. Stjepan Radić«, jer »sada dolazi i za njega vrijeme političke odgovornosti«⁸⁷

Oporavivši se od izbornog šoka, »pučkaško« je čelništvo uvidjelo da je važno provesti reorganizaciju HPS-a ako se želi i nadalje ostati u političkom životu ondašnje države. Smatrajući da je politička budućnost ipak njihova, vodstvo je stranke krenulo u rekonstrukciju svojih uzdrmanih redova. Tajništva okružnih organizacija HPS-a tražila su od svojih pouzdanika da počnu »odmah prikupljati sve naše ljude, sakupljati članove stranke i jačati naše redove.«⁸⁸

Izborni je poraz bio znak za uzburu vodstvu HKS-a, te je ono već 26. travnja 1923. održalo svoju glavnu izvanrednu sjednicu, na kojoj se »raspravlja/lo/ o vrlo važnim stvarima čitavoga našega Pokreta«.⁸⁹ Naime, poraz »političke grane«, tj. HPS-a shvaćen je kao kriza cijelog HKP-a i, naravno, njegove elite – seniora.⁹⁰ Jačanje unutarnje discipline seniorske organizacije trebalo je dovesti do vraćanja izgubljenih pozicija njihove stranke, a time i do osnaženja ukupnog Katoličkog pokreta u Hrvatskoj.

Zaključak

Raspust Narodne skupštine Kraljevine SHS (prosinac 1922.), te raspis novih parlamentarnih izbora (ožujak 1923.) pokazali su se kobni za daljnju aktivnost HPS-a na političkoj pozornici tadašnje države. Znajući da odredbe novoga izbornog zakona ne idu u prilog manjim političkim strankama, vodstvo je HPS-a odlučilo pokrenuti akciju za stvaranje izbornih saveza, koji nakon provedenih izbora ne bi više bili obvezujući za njihove članice. Koalicijskog se partnera nastojalo pronaći u gotovo svim hrvatskim političkim strankama i grupacijama u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (I. HB; HTS). Doživjevši gotovo potpun neuspjeh glede ostvarenja izborne suradnje, »pučkaši« su izašli samostalno na izbore i doživjeli težak poraz – nisu osvojili niti jedan zastupnički mandat u tadašnjem Parlamentu. Izborni je rezultat HTS-a, koji je uskoro u

⁸⁵ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 241.

⁸⁶ J. Šimrak, *Svijetao nam je obraz*, SN, 6/1923., br. 12, 2.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Svim našim pouzdanicima!, NS, 3/1923., br. 12, 3.

⁸⁹ Augustin Ivo/ Guberina, *Da li u Katoličku Akciju ili Domagojski pokret, Katolički Tjednik. Za katolički preporod javnog i privatnog života. Potpuno nepolitički list za katoličku obnovu*, (Sarajevo), 4/1928., br. 36, 3.

⁹⁰ Isto.

potpunosti nestao, također bio porazan. Među hrvatskim je strankama neupitni pobjednik postao Radićev HRSS. Poraz je HPS-a bio pouzdan znak HKS-u – »ideološka i organizacijska središnjica« HKP-a – da je cijeli pokret nalazi u dubokoj krizi. Ozdravljenje je cijelog Pokreta, pa tako i njegove »političke grane«, trebalo provesti posredno. Naime, najprije je bilo nužno reorganizirati uzdrmane redove seniorske organizacije, a tek potom pokušati vratiti izgubljene političke pozicije HPS-a.

Sljedeći parlamentarni, oblasni i općinski izbori, u razdoblju od 1925. do 1928. godine, bili su prava prilika za ponovno odmjeravanje političkih snaga, te za provjeru u kojoj su mjeri hrvatski seniori uspjeli revitalizirati svoju stranku.

PRILOG

Izborna riječ hrvatskom seljaku

HRVATSKI SELJAČE!

Evo izbornog dana. Po drugi put dobivaš u ovaj državi vlast, da odlučiš, komu ćeš predati svoju sudbinu, da njome ravna i upravlja. Zato dobro promisli prije nego odlučiš, u koju ćeš kutiju pustiti kuglicu!

GLASUJ ZA SLOBODU!

Tražimo slobodu za sve u državi. Tražimo slobodu za općine i pokrajine. Tražimo, da svaki u svojoj pokrajini bude svoj gospodar, to jest tražimo pokrajinsku autonomiju. Centralizam je vlada sile i nepravde. *Centralizam nas je sve stupao pod beogradsku kapu, pod beogradsku kasu i pod beogradsku batinu.* To su nam donijeli Pašić i Pribičević, a Radić nas nije branio, kad se taj centralistički jaram u konstituenti kroji. Sjeti se, da je kod prvoga glasovanja, za ustav u ustavnom odboru glasovalo 23 glasa za centralizam, a protiv centralizma 19 glasova. Dakle samo 4 glasa je pretežno za centralizam. A da je Radić bio u saboru, on bi sam u tom odboru imao 5 zastupnika. A je li, da je pet više nego četiri? Vidite li, da *centralizam ne bi pobijedio, da je Radić bio u saboru?* Pa zar sada opet da glasuješ za Radića, pa da opet tjera iz zapećka vodu na centralistički Pašićev i Pribičevićev mlin? Ne smiješ! *Svaki glas, koji daješ Radiću, pomažu Pašiću i Pribičeviću, da nam kuje još jače lance, kojima će nas stisnuti. Zato glasuj za slobodu, za autonomiju, za samostalnost, koju traži Hrvatska Pučka Stranka!*

PROTIV NOVIH TERETA!

Pamti, da iza ovih izbora dolaze novi porezi i novi tereti, koje nam beogradska Pašićeva vlada sprema! Navalila nam je ogromni američki zajam na

leđa, pa sada se ti dolari troše, a narod ih mora otplaćivati s masnim kamatama. Za vojsku je dignut već jedan zajam, a sada Pašić hoće još i drugi četiri puta veći da digne. *A ti narode, trpi i plaćaj, kad imaš tako mudre zapečarske radićevske branitelje, koji iz zapečka pljučkaju na Beograd, ali mu puštaju, da radi, što ga volja. Radić je rekao, da ništa ne priznaje, što beogradska vlada radi, ali i on plaća porez toj vladi, a baš hrvatski republikanski seljaci plaćaju najveći kraljevski porez. Sav naš novac ide u beogradsku kasu, pa Pašić daje, komu hoće i kako hoće. Dokle ćeš to, seljače, trpjeti? Pa zar opet da glasuješ za Radića, koji te drži sa svojom republikanskom uzdom, da miruješ i šutiš, dok ti beogradski kočoderi sasvim ne oderu kožu? Sam si svoj neprijatelj, ako tako radiš. Zato glasuj, za financijalnu slobodu i pravdu, za koju se bori Hrvatska Pučka Stranka! Glasuj protiv povišenja poreza i protiv tolikih tereta, protiv kojih se diže Hrvatska Pučka Stranka!*

PROTIV PASIVNE POLITIKE!

Sad se o našoj sudbini odlučuje po nesreći u beogradskom centralističkom saboru. Štogod taj sabor odluči, to činiš i to plaćaš. Pa zar da tebe tamo nitko od tvojih branitelja ne brani? *Za poreze, koje plaćaš, ne znaš računa, pa i ne slušiš, da tim porezima pomažeš podizati najgori militarizam u isto vrijeme, dok ti Radić pripovijeda bajke o tobožnjoj republici. Beogradski grabljivci grabe, a ti daješ, ali kada ti što ustrebaš, nemaš, iko da ti pomogne, jer Radić šuti i čačka zube u zapečku, a beogradske radikalčine srbuju s našom rođenom krvavom mukom. U to te je dovela Radićeva zapečarska politika. Za poreze, koje sada plaćaš, glasovala su u saboru 162 zastupnika, a da je Radić bio tamo bilo bi 200 zastupnika protiv tih poreza (bez komunista). Za američki zajam glasovala su 152 zastupnika, a da je Radić bio u saboru, bilo bi 210 zastupnika protiv tog užasnog tereta. Za zajam za naoružanje vojske glasovalo je 146 zastupnika, a da je Radić bio u saboru, bilo bi oko 215 zastupnika protiv tog militarističkog tereta. Pa zar ne vidite, da ne bi nijedan taj zakon mogao biti odglasan u saboru, da je Radić bio tamo, jer bi onda stranke proti vladi imale većinu? *I zar da zbog Radićeve zapečarske politike i dalje ovako stradavamo bez obrane? Samo onaj, koji je sam sebi neprijatelj, može danas još glasovati za zapečarsku politiku Radićevu. Svaki pametan i razborit čovjek glasovat će za stranku, koja nas brani u saboru, a to je od svih hrvatskih stranaka sada samo Hrvatska Pučka Stranka.**

ZA KRŠĆANSKU POLITIKU!

Sva današnja zla i nepravde dolaze od bezvjerske politike, koja i krade i otima i vara i laže i čini svaka druga zla. Od te politike može da nas obrani samo ona politika, koja se drži kršćanske vjere: *ne ubij, ne kradi, ne varaj, ne otima, ne čini drugom nepravde! To je naša kršćanska politika.*

Koju ćeš dakle odabrati? Promisli: Radić sve više napada svećenstvo da vam omrazi crkvu i vjeru, baš kao što hoće i Pribičević. Radić iskripljuje sveto pismo i javno na skupštinama širi krive nauke protiv katoličke vjere, da se narod od nje odvrati i da prigrlji valjda neku novu njegovu seljačku republikansku

vjeru. Tako rade bezvjerci svuda. Tako i Radić navodi neuki narod na bezvjersku stranu, pa da onda uvede kod nas najgoru bezvjersku politiku, što je ikada kod nas bila. Zar može svijestan katolik da ide u tu bezvjersku stupicu? Zar može dobar katolik glasovati za takvu Radićevu politiku? Ne može! Zato glasuj samo za jedinu kršćansku stranku, a to je naša Hrvatska Pučka Stranka!

IZBORNICE SELJAČE!

Znaj ovo: Republika je mamilo u centralističku, kapitalističku i bezvjersku stupicu. Republike nema i ne će biti, a ti ćeš stradavati. Preni se u zadnji čas! Otresi se Radićeva mamila, pa ćeš se otresti i beogradskog silničkog centralizma. Glasuj za Hrvatsku Pučku Stranku, pa da svane sunce pravde i slobode svima, koji toliko stradavaju i koji je najviše čekaju. Svaka kuglica, koja padne u kutiju Hrvatske Pučke Stranke, zlatno je sjeme, iz kojeg će niknuti i uzrasti sloboda i pravda. Za nju ti sebi oreš, sebi siješ, sebi ćeš i žeti. Bog blagosovio!

(Proglas je naveden prema: *Seljačke Novine*, Zagreb, 6/1923., br. 11, 1.)

S U M M A R Y

CROATIAN POPULAR PARTY AND THE SECOND PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE MONARCHY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES (1923)

Croatian Popular Party (CPP) was an integral part of the unique Croatian Catholic Movement (CCM), led by the Croatian Catholic Seniority (CCS). Active at the Croatian political scene at that time, the leadership of CPP was ready to make an electoral agreement with other Croatian political parties and groups (Croatian Labourer Party; The First Croatian Block) at the parliamentary elections in March 1923. However, this was never realized, except in the case of common appearance in Bosnia with relatively minor group of Dr. Ivica Pavičić (the list of »Unified Croats«). The results of the elections were disastrous for CPP. Besides having lost quite a number of electors – more than 25000 – the Party did not succeed to conquer even one seat in the Parliament of the Monarchy of Serbs, Croats and Slovenes. The Croatian electoral body, at this elections, was not prepared to »reward« with its ballots previous parliamentary work of CPP, but voted unanimously for the Croatian Republican Peasant Party, whose candidates, except in Croatia and Slavonia, were put up for the first time in Dalmatia and Bosnia & Herzegovina. It was more than obvious that a large number of followers of CPP went over to Radić. Finding themselves out of the Parliament, the party leaders said that they would »watch carefully« all Radić's moves, because he, along with the election victory, took over full responsibility for further Croatian policy. Croatian Catholic Seniority, as »ideological and organizational centre« of the whole CCM, understood the failure of the »political branch« as a proof of the existence of a serious crisis in its own lines. The seniors thought that they would overcome the crises most easily by strengthening the internal discipline of the senior organization itself. Reorganized Seniority was supposed to get back the lost factional-political positions of CPP and thus contribute to the strengthening of the whole Croatian Catholic Seniority.